

PRAWO KARNE

Zarys problematyki

Jerzy Lachowski, Andrzej Marek

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE

5

PRAWO KARNE

Zarys problematyki

Jerzy Lachowski, Andrzej Marek

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE **5**

Stan prawny na 1 sierpnia 2021 r.

Wydawca
Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący
Livia Śpiewak

Opracowanie redakcyjne
Joanna Ośka

Projekt okładek serii
Wojtek Kwiecień-Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2021

ISBN 978-83-8246-284-5
5. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	15
---------------------	----

Część I

NAUKA O PRZESTĘPSTWIE I ZASADACH ODPOWIEDZIALNOŚCI KARNEJ

Rozdział I

Pojęcie prawa karnego i jego podział	19
1. Pojęcie prawa karnego i jego cechy szczególne	19
2. Podział prawa karnego	20
3. Funkcje prawa karnego	25
4. Źródła prawa karnego	27
Pytania kontrolne i problemowe	30

Rozdział II

Budowa i wykładnia przepisów prawa karnego	31
1. Budowa przepisów prawa karnego	31
2. Wykładnia przepisów prawa karnego	37
Pytania kontrolne i problemowe	40

Rozdział III

Zasady obowiązywania ustawy karnej	41
1. Zakres obowiązywania ustawy karnej	41
1.1. Temporalny zakres obowiązywania ustawy karnej	41
1.2. Zasady obowiązywania ustawy karnej co do miejsca	45
1.3. Podmiotowy zakres obowiązywania ustawy karnej	47
2. Skutki skazania poza granicami RP	50
3. Wpływ zmiany ustawy na odpowiedzialność karną	50
Pytania kontrolne i problemowe	55

Rozdział IV

Nauka prawa karnego i nauki z nią związane	57
1. Rozwój nauki prawa karnego	57
1.1. Nurt humanitarny w prawie karnym	57
1.2. Szkoła klasyczna prawa karnego	59
1.3. Szkoła antropologiczna	60
1.4. Szkoła socjologiczna	61
2. Współczesny nurt neoklasyczny.....	62
3. Teoria ekonomiczna	63
4. Nauka prawa karnego a nauki pokrewne	63
4.1. Kryminologia i kryminalistyka	63
4.2. Polityka kryminalna i nauki penitencjarne	64
Pytania kontrolne i problemowe	65

Rozdział V

Definicja przestępstwa	67
1. Elementy struktury przestępstwa	67
1.1. Czyn w prawie karnym	67
1.2. Pojęcie czynu zabronionego.....	70
1.3. Zagadnienie bezprawności kryminalnej	71
1.4. Zawinienie jako przesłanka odpowiedzialności karnej.....	72
1.5. Element materialny w strukturze przestępstwa	73
2. Zdolność do ponoszenia odpowiedzialności karnej z uwagi na podmiot	75
3. Pojęcie ustawowych znamion przestępstwa i ich systematyka.....	79
4. Ogólna klasyfikacja przestępstw	86
4.1. Podział przestępstw ze względu na podmiot	86
4.2. Podział przestępstw ze względu na formę czynu	87
4.3. Podział przestępstw ze względu na wagę czynu	89
4.4. Podział przestępstw ze względu na skutek. Zagadnienie związku przyczynowego	91
4.5. Podział przestępstw ze względu na typ rodzajowy	97
4.6. Podział przestępstw ze względu na tryb ścigania	99
Pytania kontrolne i problemowe	100

Rozdział VI

Zagadnienie strony podmiotowej czynu zabronionego oraz winy w prawie karnym	103
1. Postacie strony podmiotowej czynu zabronionego	103
1.1. Umyślność i jej formy	103
1.2. Nieumyślność i jej formy.....	107
1.3. Mieszane postacie strony podmiotowej	110
2. Istota winy w prawie karnym	112

2.1. Teorie winy	112
2.2. Definicja winy	115
3. Funkcje winy w prawie karnym	116
Pytania kontrolne i problemowe	118

Rozdział VII

Okoliczności uchylające kryminalną bezprawność czynu	119
1. Istota kontratytu i jego miejsce w strukturze przestępstwa	119
2. Kontratypy kodeksowe	121
2.1. Obrona konieczna	121
2.2. Stan wyższej konieczności	127
2.3. Kolizja obowiązków	129
2.4. Ryzyko nowatorstwa	131
3. Kontratypy pozakodeksowe	132
3.1. Ryzyko sportowe	132
3.2. Działanie w granicach uprawnień i obowiązków	133
3.3. Karcenie małoletnich	134
3.4. Rola zgody dysponenta dobra prawnego	135
3.5. Zabiegi lecznicze	137
Pytania kontrolne i problemowe	138

Rozdział VIII

Okoliczności dekompletujące podmiotowe przesłanki odpowiedzialności karnej	139
1. Istota okoliczności wyłączających winę a wyłączenie umyślności lub nieumyślności	139
2. Poszczególne okoliczności dekompletujące podmiotowe przesłanki odpowiedzialności karnej	140
2.1. Pojęcie błędu i jego rodzaje	140
2.2. Błąd co do faktu	142
2.3. Błąd co do bezprawności	147
2.4. Błąd co do okoliczności wyłączającej odpowiedzialność karną	148
2.5. Stan wyższej konieczności i kolizja obowiązków	149
2.6. Działanie w warunkach rozkazu	150
2.7. Niepoczytalność i poczytalność ograniczona w stopniu znacznym	152
3. Problem odpowiedzialności karnej za czyn popełniony w stanie zawinionej niepoczytalności lub poczytalności znacznie ograniczonej	154
Pytania kontrolne i problemowe	156

Rozdział IX

Formy popełnienia czynu zabronionego	157
1. Formy stadialne popełnienia czynu zabronionego	157

1.1. Istota form stadialnych	157
1.2. Charakterystyka poszczególnych form stadialnych	157
1.2.1. Przygotowanie	157
1.2.2. Usiłowanie	160
2. Formy współdziałania w popełnieniu czynu zabronionego	167
2.1. Modele odpowiedzialności karnej za współdziałanie w popełnieniu czynu zabronionego	167
2.2. Charakterystyka poszczególnych form współdziałania w popełnieniu czynu zabronionego	168
2.2.1. Formy sprawstwa i współsprawstwa	168
2.2.2. Podżeganie i pomocnictwo	173
Pytania kontrolne i problemowe	176

Rozdział X

Zbieg przepisów ustawy	179
1. Istota zbiegu przepisów ustawy	179
2. Pomijalny zbieg przepisów ustawy i jego konsekwencje	179
3. Rzeczywisty zbieg przepisów ustawy i kumulatywna kwalifikacja prawna	182
Pytania kontrolne i problemowe	184

Rozdział XI

Zbieg przestępstw	185
1. Istota zbiegu przestępstw	185
2. Prawna jedność przestępstwa (pomijalny zbieg przestępstw)	186
2.1. Przestępstwa wieloczynowe	186
2.2. Przestępstwa o alternatywnie określonych znamionach czynności wykonawczej	186
2.3. Przestępstwo ciągle	187
2.4. Czyny współukarane	190
2.5. Przestępstwo trwałe	192
2.6. Przestępstwo złożone	192
3. Zbieg rzeczywisty przestępstw	193
3.1. Przesłanki rzeczywistego zbiegu przestępstw	193
3.2. Zasady orzekania kary łącznej	194
Pytania kontrolne i problemowe	201

Część II

ŚRODKI REAKCJI NA CZYN ZABRONIONY

Rozdział I

Kary	205
1. Pojęcie kary kryminalnej i katalog kar	205
2. Grzywna	208
3. Kara ograniczenia wolności	211
4. Tak zwana kara mieszana	214
5. Terminowa kara pozbawienia wolności i zasady jej wykonywania	215
6. Kara dożywotniego pozbawienia wolności	218
Pytania kontrolne i problemowe	219

Rozdział II

Środki karne i kompensacyjne oraz przepadek	221
1. Uwagi ogólne	221
2. Środki karne	222
2.1. Pozbawienie praw publicznych	222
2.2. Zakazy lub nakazy określonego zachowania	224
2.3. Świadczenie pieniężne	233
2.4. Podanie wyroku do publicznej wiadomości	234
3. Przepadek	234
4. Środki kompensacyjne	241
4.1. Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za krzywdę	241
4.2. Nawiązka	243
Pytania kontrolne i problemowe	245

Rozdział III

Środki związane z poddaniem sprawcy próbie	247
1. Pojęcie, cele i formy probacji	247
2. Warunkowe umorzenie postępowania	248
3. Warunkowe zawieszenie wykonania kary	253
4. Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności	261
Pytania kontrolne i problemowe	266

Rozdział IV

Środki zwalczania recydywy oraz przestępczości zawodowej, zorganizowanej i terrorystycznej	269
1. Recydywa	269
1.1. Pojęcie recydywy	269
1.2. Przestanki i skutki recydywy szczególnej	270
2. Przestępczość zawodowa, zorganizowana i terrorystyczna	272

2.1. Pojęcie przestępczości zawodowej, zorganizowanej i terrorystycznej	272
2.2. Środki przeciwdziałania przestępczości zawodowej, zorganizowanej i terrorystycznej	274
Pytania kontrolne i problemowe	276

Rozdział V

Wymiar kary	277
1. Pojęcie i zasady sądowego wymiaru kary	277
2. Dyrektywy sądowego wymiaru kary	279
3. Nadzwyczajny wymiar kary	284
3.1. Nadzwyczajne obostrzenie kary	284
3.2. Nadzwyczajne złagodzenie kary	286
3.3. Darowanie kary	289
Pytania kontrolne i problemowe	290

Rozdział VI

Środki zabezpieczające	293
1. Pojęcie oraz geneza środków zabezpieczających	293
2. Zasady stosowania środków zabezpieczających	293
3. Rodzaje środków zabezpieczających	296
4. Skutki uchylania się od środka zabezpieczającego	297
Pytania kontrolne i problemowe	298

Rozdział VII

Uchylenie karalności. Zatarcie skazania	299
1. Pojęcie okoliczności uchylających karalność	299
2. Przedawnienie	299
3. Ustawowe klauzule niekaralności	302
4. Zatarcie skazania	303
Pytania kontrolne i problemowe	305

Część III

ZAGADNIENIA CZĘŚCI SZCZEGÓLNEJ

Rozdział I

Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej	309
1. Zamach stanu	309
2. Zamach na konstytucyjny organ Rzeczypospolitej Polskiej	310
3. Szpiegostwo	312
4. Przestępstwa w stosunkach międzynarodowych	314
Pytania kontrolne i problemowe	315

Rozdział II

Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu	317
1. Zabójstwo oraz inne przestępstwa polegające na spowodowaniu śmierci człowieka	317
2. Przestępstwa polegające na spowodowaniu niebezpieczeństwa dla życia lub zdrowia człowieka	322
3. Przestępstwa polegające na przerywaniu ciąży.....	326
4. Przestępstwa polegające na spowodowaniu uszczerbku na zdrowiu	327
5. Przestępstwo nieudzielenia pomocy.....	329
Pytania kontrolne i problemowe	330

Rozdział III

Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu	331
1. Przestępstwo polegające na spowodowaniu zdarzenia powszechnie niebezpiecznego	331
2. Spowodzenie bezpośredniego niebezpieczeństwa zdarzenia powszechnie niebezpiecznego	332
3. Przestępstwa związane z terroryzmem	333
Pytania kontrolne i problemowe	335

Rozdział IV

Przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji	337
1. Spowodzenie katastrofy i wypadek komunikacyjny.....	337
2. Prowadzenie pojazdu w stanie nietrzeźwości	342
3. Niewykonanie polecenia zatrzymania pojazdu mechanicznego	343
4. Odpowiedzialność karna dyspozytora oraz osoby zapewniającej bezpieczeństwo w ruchu	344
5. Niestosowanie się do decyzji o cofnięciu uprawnienia do kierowania pojazdami	344
Pytania kontrolne i problemowe	345

Rozdział V

Przestępstwa przeciwko wolności, czci i nietykalności cielesnej	347
1. Przestępstwo pozbawienia wolności człowieka oraz handlu ludźmi	347
2. Groźba karalna	349
3. Zmuszanie do określonego zachowania	351
4. Utrwalanie wizerunku nagiej osoby.....	353
5. Wykonanie zabiegu bez zgody pacjenta	353
6. Naruszenie miru domowego	354
7. Pomówienie, zniewaga i naruszenie nietykalności cielesnej	355
Pytania kontrolne i problemowe	358

Rozdział VI

Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności	359
1. Zgwałcenie oraz wymuszenie innej czynności seksualnej	359
2. Przestępstwo seksualnego wykorzystania bezradności lub zaufania	361
3. Przestępstwa seksualne przeciwko małoletnim	362
4. Przestępstwa związane z pornografią	364
5. Przestępstwa związane z prostytutką	365
Pytania kontrolne i problemowe	366

Rozdział VII

Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece	367
1. Przestępstwo bigamii	367
2. Znęcanie się nad osobą najbliższą lub zależną	368
3. Uchyłanie się od alimentacji	369
4. Przestępstwa przeciwko opiece	371
Pytania kontrolne i problemowe	373

Rozdział VIII

Przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych i samorządu terytorialnego	375
1. Przestępstwa przeciwko funkcjonariuszom publicznym	375
2. Sprzedajność, przekupstwo i płatna protekcja	378
3. Nadużycie władzy	381
Pytania kontrolne i problemowe	381

Rozdział IX

Przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości	383
1. Wywieranie wpływu na czynności sądu	383
2. Fałszywe zeznania	384
3. Fałszywe oskarżenie	386
4. Poplecznictwo	387
5. Przestępstwa polegające na uwolnieniu osoby pozbawionej wolności	388
6. Naruszenie zakazu sądowego	390
7. Znęcanie się jako przestępstwo przeciwko wymiarowi sprawiedliwości	391
Pytania kontrolne i problemowe	392

Rozdział X

Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu	393
1. Wzięcie lub przetrzymywanie zakładnika	393
2. Kradzież i niszczenie urządzeń sieciowych lub trakcji elektrycznych	394
3. Propagowanie ustroju totalitarnego	394
4. Nawoływanie do przestępstwa lub pochwalanie przestępstwa	395

5. Przestępstwo udziału w grupie lub związku przestępczym	396
6. Przestępstwa związane z nielegalnym przekroczeniem granicy lub pobytem na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej	399
Pytania kontrolne i problemowe	400

Rozdział XI

Przestępstwa przeciwko ochronie informacji i dokumentom	401
1. Przestępstwa przeciwko ochronie informacji	401
2. Naruszenie tajemnicy korespondencji	404
3. Fałszerstwo dokumentu	405
3.1. Fałsz materialny dokumentu	405
3.2. Fałsz intelektualny dokumentu	407
Pytania kontrolne i problemowe	408

Rozdział XII

Przestępstwa przeciwko mieniu	409
1. Przestępstwa polegające na zaborze	409
2. Przywłaszczenie	413
3. Przestępstwa rozbójnicze	414
4. Oszustwo i jego postacie.....	418
5. Uszkodzenie lub zniszczenie rzeczy	419
6. Paserstwo	420
Pytania kontrolne i problemowe	422

Rozdział XIII

Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu i interesom majątkowym w obrocie cywilnoprawnym	423
1. Karalne nadużycie zaufania	423
2. Oszustwo kapitałowe i ubezpieczeniowe	424
3. Korupcja gospodarcza	426
4. Pranie brudnych pieniędzy	428
5. Przestępstwa przeciwko wierzycielom	429
6. Utrudnianie lub udaremnianie przetargu publicznego	431
Pytania kontrolne i problemowe	432

Rozdział XIV

Przestępstwa przeciwko obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi	433
1. Przestępstwa związane z fałszowaniem pieniędzy oraz innych środków płatniczych	433
2. Fałszowanie znaków wartościowych oraz urzędowych	434
Pytania kontrolne i problemowe	434

Literatura podstawowa	435
Indeks rzeczowy	437

WYKAZ SKRÓTÓW

EKPC	- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r. (Dz.U. z 1993 r. poz. 284 ze zm.)
k.c.	- ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.)
k.k.	- ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1444 ze zm.)
k.k. z 1969 r.	- ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94 ze zm.)
k.k.s.	- ustawa z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2021 r. poz. 408 ze zm.)
k.k.w.	- ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2021 r. poz. 53 ze zm.)
Konstytucja RP	- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.k.	- ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 534 ze zm.)
k.r.o.	- ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359)
k.w.	- ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2021 r. poz. 281 ze zm.)
p.w.k.k.	- ustawa z 6.06.1997 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 554 ze zm.)
u.z.l.	- ustawa z 5.12.1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (Dz.U. z 2021 r. poz. 790)

Część I

**NAUKA O PRZESTĘPSTWIE I ZASADACH
ODPOWIEDZIALNOŚCI KARNEJ**

Rozdział I

POJĘCIE PRAWA KARNEGO I JEGO PODZIAŁ

1. Pojęcie prawa karnego i jego cechy szczególne

Prawo karne jest jedną z gałęzi prawa, która obejmuje zespół norm określających zasady odpowiedzialności za przestępstwa, tj. czyny społecznie szkodliwe, zabronione przez ustawę pod groźbą kary (kryminalnej), a także środki reakcji na takie czyny (zarówno te o randze przestępstwa, jak i te, które nie są przestępstwami z powodu niepoczytalności sprawcy). Charakteryzuje się ono pewnymi specyficznymi cechami.

Po pierwsze, należy wskazać uniwersalizm prawa karnego. Nie reguluje ono bowiem jednej, ściśle określonej sfery stosunków społecznych, lecz wkracza we wszystkie dziedziny życia, normowane najczęściej również przez inne gałęzie prawa. O ile poszczególne gałęzie prawa regulują właściwe dla nich stosunki społeczne, o tyle **prawo karne wkracza we wszystkie spośród nich**. W szczególności przedmiotem regulacji prawa karnego są stosunki gospodarcze (por. rozdział XXXVI k.k.), dla których podstawową gałęzią prawa jest prawo cywilne i prawo handlowe. W prawie karnym znajdujemy również uregulowania odnoszące się do stosunku pracy (por. rozdział XXVIII k.k.). Wypada wskazać także stosunki z zakresu prawa rodzinnego, podlegające przede wszystkim regulacji w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym (zob. rozdział XXVI k.k.).

uniwersalizm

Po drugie, trzeba wymienić subsydiarność prawa karnego, która polega na tym, że wkracza ono w stosunki społeczne regulowane przez właściwe dla nich gałęzie prawa tylko tam, gdzie dochodzi do tak poważnych naruszeń dóbr prawnych, że sankcje, które one przewidują, są niewystarczające. Oznacza to, że decyzja o wprowadzeniu do porządku prawnego zakazu określonego zachowania pod groźbą kary musi być zawsze poprzedzona wnikliwą analizą dotychczasowych instrumentów prawnych chroniących dobro naruszane lub narażane na niebezpieczeństwo. Jeśli w wyniku takiej analizy można dojść do konkluzji, że sankcje przewidziane w obowiązującym porządku prawnym za naruszenie lub

subsydiarność

narażenie określonego dobra na niebezpieczeństwo, w ramach właściwej dla tych dóbr gałęzi prawa (np. prawa cywilnego czy prawa pracy), są wystarczające, nie ma uzasadnienia dla kryminalizowania danych czynów. Oznacza to, że **ustawodawca nie ma swobody w kryminalizowaniu określonych zachowań**.

zasada ultima ratio

Po trzecie, inną cechą prawa karnego jest to, że nie ustala ono praw i obowiązków uczestników stosunków społecznych (jak np. prawo rodzinne, spadkowe, pracy) ani nie pełni funkcji organizatorskiej (jak np. prawo administracyjne), natomiast jest zespołem norm powinnościowych – zakazów i nakazów, których przekroczenie jest zagrożone sankcją karną. Jest ona najostrzejszą formą przymusu państwowego, wyrażającą potępienie czynu zabronionego i jego sprawcy. W tym ujęciu prawo karne bywa niekiedy określane jako „prawo granic” (zasada *ultima ratio* regulacji prawnokarnych). Sięganie przez ustawodawcę po sankcję karną musi być traktowane jako **ostateczność i poprzedzone szczegółową analizą dotychczasowych instrumentów** prawnych chroniących określone dobro w innych niż prawo karne gałęziach prawa, które ustawodawca chce uczynić przedmiotem prawnokarnej ochrony.

Zdarza się jednak, że prawo karne chroni samoistnie najważniejsze dobra społeczne niezależnie od tego, czy ich ochrona wynika z przepisów innych gałęzi prawa (samoistność prawa karnego), np. ochrona bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego państwa, wolności i nietykalności osobistej jednostki.

Prawo karne, jako dziedzina najgłębiej wkraczająca w prawa i wolności człowieka, musi mieć swe podstawy konstytucyjne (m.in. art. 42 ust. 1 Konstytucji RP). Konstytucja RP wyznacza również granice dopuszczalnej ingerencji prawa karnego w stosunki społeczne. Granice te określa **konstytucyjna zasada proporcjonalności**, wynikająca z przepisu art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, zgodnie z którym ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw. Ustawodawstwo karne niespełniające tych warunków jest niekonstytucyjne, a jego moc obowiązująca może zostać zakwestionowana przez Trybunał Konstytucyjny.

2. Podział prawa karnego

Pojęcie prawa karnego może być rozumiane albo wąsko, albo szeroko. W wąskim ujęciu przez prawo karne rozumiemy zespół norm określających zasady odpowiedzialności karnej za czyny zabronione pod groźbą kary oraz środki

reakcji na te czyny. W tym ujęciu pojęcie prawa karnego jest tożsame z pojęciem **prawa karnego materialnego**.

W sensie szerokim przez pojęcie prawa karnego rozumie się obok **prawa karnego materialnego** również prawo **karne procesowe (formalne)** oraz **prawo karne wykonawcze**.

Procesowe prawo karne jest zespołem norm prawnych regulujących postępowanie w sprawach o przestępstwa, zmierzające do realizacji norm prawa materialnego, a przede wszystkim do rozstrzygnięcia kwestii odpowiedzialności karnej. Prawo to w szczególności określa naczelne zasady oraz warunki dopuszczalności (przesłanki) postępowania karnego, uprawnienia jego uczestników, stadia procesu, rodzaje rozstrzygnięć (wyroki, postanowienia) oraz środki ich kontroli (apelacja, zażalenie, sprzeciw, kasacja). Podstawowym źródłem prawa karnego procesowego jest ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 534 ze zm.).

**prawo karne
procesowe**

Prawo karne wykonawcze jest zespołem norm prawnych regulujących wykonywanie kar, środków karnych i zabezpieczających, orzekanych w postępowaniu karnym na podstawie norm prawa karnego materialnego, prawa wykroczeń, a także egzekucję środków przymusu polegających na pozbawieniu wolności, stosowanych na podstawie przepisów prawa karnego procesowego (art. 1 k.k.w.).

**prawo karne
wykonawcze**

Między przepisami Kodeksu karnego, Kodeksu postępowania karnego oraz Kodeksu karnego wykonawczego zachodzą liczne związki. Przede wszystkim przepisy Kodeksu postępowania karnego są tak ukształtowane, aby zapewniały realizację norm prawa materialnego. Niekiedy granica między prawem materialnym a procesowym nie jest ostra. Tak np. instytucja warunkowego umorzenia postępowania karnego wykazuje mieszany, materialno-procesowy charakter. Z jednej strony jej istota, przesłanki i treść penalna są określone w Kodeksie karnym (art. 66–68), z drugiej zaś strony polega ona na warunkowym umorzeniu postępowania karnego, co implikuje wiele regulacji procesowych (art. 336, 341–342 i 549–551 k.p.k.). W Kodeksie karnym występują też przepisy o charakterze proceduralnym. Dotyczą one trybu ścigania przestępstw na wniosek pokrzywdzonego (np. kradzież na szkodę osoby najbliższej – art. 278 § 4 k.k.; groźba karalna – art. 190 § 2 k.k.) albo z oskarżenia prywatnego (np. zniesławienie – art. 212 § 4, zniewaga – art. 216 § 5). Wreszcie, w Kodeksie karnym zawarto również przepisy wykazujące związki z prawem karnym wykonawczym. Są to m.in. uregulowania dotyczące instytucji warunkowego zwolnienia (art. 77–82 k.k.), która ma mieszany charakter karno-materialny i wykonawczy. Należy tutaj też wymienić uregulowania dotyczące uznania kary ograniczenia wolności za wykonaną (art. 83 k.k.) czy uznania środka karnego za wykonany

(art. 84 k.k.), które dotyczą problematyki wykonawczej, oczywiście niezasadnie umieszczone w rozdziale poświęconym środkom związanym z poddaniem sprawcy próbie. Instytucje te nie są bowiem powiązane z okresem próby, nie mają one warunkowego charakteru tak jak warunkowe umorzenie postępowania (art. 66–68 k.k.), warunkowe zawieszenie wykonania kary (art. 69–76 k.k.) czy warunkowe zwolnienie (art. 77–82 k.k.). Natomiast Kodeks karny wykonawczy wykazuje silne związki z prawem karnym procesowym. Jest to widoczne choćby na gruncie przepisu art. 1 § 2 k.k.w., który w zakresie nieuregulowanym w tym Kodeksie nakazuje stosować odpowiednio przepisy Kodeksu postępowania karnego. Warto dodać, że w Kodeksie karnym wykonawczym znajdują się także uregulowania, które wykazują ściślejsze związki z prawem karnym materialnym. Taki charakter ma na przykład uregulowanie zawarte w art. 45 § 1 k.k.w., który odsyła do art. 53 k.k.

prawo wykroczeń

Uzupełnieniem prawa karnego w sensie ścisłym jest prawo wykroczeń, obecnie unormowane w ustawie z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2021 r. poz. 281 ze zm.). Kodyfikacja ta normuje odpowiedzialność za wykroczenia, czyli czyny karalne o mniejszej społecznej szkodliwości w sensie abstrakcyjnym, których w prawie polskim nie zalicza się do przestępstw. Postępowanie w sprawach o wykroczenia należy do właściwości **sądów rejonowych** i jest regulowane ustawą z 24.08.2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. z 2021 r. poz. 457 ze zm.). Prawo wykroczeń jest oparte na podobnych zasadach jak prawo karne, z pewnymi wyjątkami. Dla przykładu można podać, że zgodnie z art. 8 k.k. odpowiedzialność karna za nieumyślny czyn zabroniony wchodzi w grę tylko wówczas, gdy ustawa tak stanowi, podczas gdy w myśl przepisu art. 5 k.w. wykroczenie może być co do zasady popełnione **albo umyślnie, albo nieumyślnie**, chyba że ustawa ogranicza odpowiedzialność tylko do umyślności. Zgodnie z art. 14 § 1 k.k. usiłowanie popełnienia przestępstwa jest zawsze karalne, natomiast usiłowanie w obszarze prawa wykroczeń **karalne jest tylko wówczas, gdy ustawa tak stanowi** (art. 11 § 2 k.w.). Z kolei w prawie karnym przygotowanie karalne jest tylko wówczas, gdy ustawa tak stanowi (art. 16 § 2 k.k.), natomiast w prawie wykroczeń czynności przygotowawcze nie podlegają penalizacji. W razie zbiegu przepisów w obszarze prawa wykroczeń stosuje się **tylko przepis przewidujący najsurowszą karę** (art. 9 § 1 k.w.), podczas gdy na gruncie prawa karnego stosuje się wszystkie zbiegające się przepisy (art. 11 § 2 k.k.). W prawie wykroczeń nie ma instytucji kary łącznej (art. 9 § 2 k.w.), natomiast w prawie karnym jest to podstawowy skutek zbiegu rzeczywistego przestępstw (art. 86 k.k.).

Do szczególnych (wyspecjalizowanych) dziedzin prawa karnego w znaczeniu szerokim należą prawo karne skarbowe i prawo karne wojskowe.

Prawo karne skarbowe jest wyodrębnione ze względów przedmiotowych, gdyż dotyczy czynów godzących w interes finansowy Skarbu Państwa lub innych podmiotów publicznoprawnych, w tym samorządowych i unijnych. Prawo to normuje odpowiedzialność za przestępstwa i wykroczenia skarbowe (podatkowe, celne, dewizowe oraz w zakresie gier i zakładów), a także postępowanie w tych sprawach, w tym szczególne zasady postępowania wykonawczego. Normy prawa karnego skarbowego – zarówno materialnego, jak i procesowego oraz wykonawczego – są zawarte w ustawie z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2021 r. poz. 408). Jakkolwiek prawo karne skarbowe jest wyspecjalizowaną dziedziną prawa karnego w ujęciu szerokim, to jednak **wykorzystuje ono wiele rozwiązań prawnych z zakresu prawa karnego materialnego** (art. 20 § 2 k.k.s.) oraz **procesowego** (art. 113 § 1 k.k.s.) i **wykonawczego** (art. 178 § 1 k.k.s.). W tych dwóch ostatnich przypadkach Kodeks karny skarbowy odсылa do Kodeksu postępowania karnego oraz Kodeksu karnego wykonawczego, chyba że sam stanowi inaczej. Na przykładzie tej regulacji widać, że autonomia prawa karnego skarbowego w zakresie postępowania i wykonywania orzeczeń jest bardzo ograniczona. Jeśli chodzi natomiast o prawo karne skarbowe materialne, to ustawodawca przyjął tutaj odwrotną zasadę – przepisów **Kodeksu karnego nie stosuje się, poza wyjątkami wskazanymi w art. 20 § 2 k.k.s.** Warto dodać, że wskazane uregulowanie nie odsyła na przykład do art. 26 k.k., co oznacza, że na gruncie prawa karnego skarbowego nie znajduje zastosowania instytucja **stanu wyższej konieczności** oraz **kolizji obowiązków**. Jeżeli zatem w sytuacjach odpowiadających tym konstrukcjom prawnym dojdzie do popełnienia czynu zabronionego (karnego-skarbowego), wówczas podstaw uchylenia odpowiedzialności karnej skarbowej należy poszukiwać w art. 1 § 2 i 3 k.k.s.

Przykład:

Jan G., jako członek zarządu spółki z o.o., z powodu jej trudnej sytuacji finansowej nie wpłacił do urzędu skarbowego zaliczek na podatek dochodowy od osób fizycznych od wynagrodzeń wypłaconych pracownikom. Tak zaoszczędzone środki przeznaczył na podtrzymanie działalności przedsiębiorstwa, które dotowane jest w niezbędnym zakresie przez podmiot trzeci. Spółka nie posiada zdolności kredytowej, nie ma składników majątkowych, które mogłaby sprzedać, albowiem są one przedmiotem zajęć komorniczych, wniosek o ogłoszenie upadłości został oddalony, ponieważ okazało się, że majątek spółki nie wystarczy nawet na koszty postępowania upadłościowego.

Prawo karne wojskowe jest dziedziną szczególną ze względów zarówno podmiotowych, jak i przedmiotowych. **Względy podmiotowe** wiążą się z ograniczeniem co do zasady do **żołnierzy** kręgu osób mogących ponosić odpowiedzialność na podstawie przepisów tego prawa. **Względy przedmiotowe** związane są z celem tych przepisów, którym jest zapewnienie dyscypliny i gotowości obronnej sił

**prawo karne
skarbowe**

**prawo karne
wojskowe**

zbrojnych. Należy podkreślić, że odpowiedzialność żołnierzy za przestępstwa jest unormowana w Kodeksie karnym i opiera się na tych samych zasadach co odpowiedzialność osób cywilnych, jednakże z licznymi odrębnościami wynikającymi z dyscypliny wojskowej. Są one zawarte w części wojskowej tego Kodeksu (art. 317–363 k.k.; np. działanie na rozkaz, kara aresztu wojskowego, przestępstwa związane z naruszeniem dyscypliny i zasad służby wojskowej). Analogiczne rozwiązanie przyjęto w odniesieniu do postępowania karnego w sprawach podlegających orzecznictwu sądów wojskowych (dział XV k.p.k.).

administracyjne prawo karne

Od prawa karnego w szerokim tego słowa znaczeniu należy odróżnić tzw. **administracyjne prawo karne**, które stanowi zespół uregulowań przewidujących **sankcje majątkowe (kary pieniężne)** za naruszenia prawa o charakterze administracyjnym. Kary te nie są wymierzane przez sądy, lecz przez **organy administracji**. Nie obowiązuje tutaj zatem zasada niezawisłości (tj. niezależności w zakresie orzekania). Odpowiedzialność taka jest przewidziana np. w rozdziale 6a ustawy z 29.07.2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. z 2020 r. poz. 2050 ze zm.). W ustawie tej nie przewidziano szczególnych zasad odpowiedzialności. Z uwagi na to, że nie jest to część prawa karnego, nie znajdują tutaj zastosowania zasady gwarancyjne, na których jest oparte prawo karne, co stwarza niejednokrotnie niebezpieczeństwo nadużyć. Odpowiedzialności karnoadministracyjnej może zatem podlegać **jednostka organizacyjna** (np. spółka akcyjna, spółka z ograniczoną odpowiedzialnością), nie bada się w przypadku pociągania do takiej odpowiedzialności zawinięcia podmiotu. Zasad, na których opiera się odpowiedzialność karnoadministracyjna, nie da się wyprowadzić z treści przepisu art. 42 ust. 1 Konstytucji RP, który stanowi o odpowiedzialności karnej. To konstrukcja jakościowo inna od odpowiedzialności karnoadministracyjnej. Nie oznacza to jednak, że w systemie polskiego prawa brak uregulowań, na podstawie których można zrekonstruować pewne reguły ogólne, którymi powinna rządzić się taka odpowiedzialność. Wynikają one zwłaszcza z przepisu art. 2 (**zasada demokratycznego państwa prawa**), art. 7 (**zasada działania państwa tylko w granicach prawa**), art. 31 ust. 3 Konstytucji RP (**zasada proporcjonalności**). Uregulowania te powinny być uwzględniane przez ustawodawcę w procesie **stanowienia** przepisów przewidujących odpowiedzialność karnoadministracyjną oraz przez **organy stosujące te uregulowania** (art. 8 ust. 2 Konstytucji RP). Warto nadmienić w tym miejscu, że niekiedy ustawodawca przenosi zasady obowiązujące na gruncie prawa karnego do prawa karnego administracyjnego, dając wyraz potrzebie stworzenia mocnych gwarancji, które mają przeciwdziałać nadużyciom ze strony władzy publicznej w procesie pociągania do takiej odpowiedzialności. Tak się stało na przykład na gruncie ustawy z 17.12.2004 r. o odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych (Dz.U. z 2021 r. poz. 289 ze zm.),

która w znacznej części przejęła zasady odpowiedzialności karnej z Kodeksu karnego, dostosowując je do specyfiki odpowiedzialnej karnoadministracyjnej.

3. Funkcje prawa karnego

Prawo karne pełni przede wszystkim **funkcję ochronną**, tzn. chroni stosunki społeczne i dobra podmiotów tych stosunków przed zamachami przestępnymi.

**funkcja
ochronna**

Realizacja funkcji ochronnej wiąże się z **funkcją afirmacyjno-motywacyjną**. Jej istota polega na tym, że ustanawiając normy powinnościowe – nakazy i zakazy (np. „nie zabijaj”, „nie kradnij”, „nie oszukuj”), prawo karne określa **podstawowe standardy postępowania w społeczeństwie**. Przestrzeganie norm prawa karnego wiąże się więc z funkcją afirmacyjną, natomiast stosowanie sankcji za ich złamanie zmierza do wzmocnienia motywacji do przestrzegania tych norm. Należy w związku z tym podkreślić, że prawo karne jest tym skuteczniejsze, im powszechniejsza jest świadomość prawna społeczeństwa, a także im większe wsparcie znajdują jego normy w normach etyczno-moralnych zakorzenionych w kulturze, religii i przekonaniach społecznych.

**funkcja afirma-
cyjno-motywa-
cyjna**

We współczesnym prawie karnym zwraca się wielką uwagę na jego **funkcję gwarancyjną**. Wyraża się ona w postulatach, aby zakres czynów zabronionych był dla obywatela jasny i aby sądy mogły stosować tylko takie kary, jakie zostały określone w ustawie (określoność czynu zabronionego i kary). Postulaty te znalazły wyraz w zasadach, czyli naczelnych dyrektywach, którym jest podporządkowany cały system prawa karnego. Są to zasady ***nullum crimen sine lege*** (nie ma przestępstwa bez zakazu ustawowego, czyn zabroniony musi być określony w ustawie), ***nulla poena sine lege*** (nie można stosować kar, które nie są określone w ustawie), ***lex retro non agit*** (ustawa nie działa wstecz, czyn nie może być uznany za przestępstwo bez wcześniejszego zakazu ustawowego). Wypada dodać do tego **zasadę humanitaryzmu**, zgodnie z którą należy miarkować stosowane środki represji, pamiętając o godności ludzkiej sprawcy przestępstwa (por. w tym zakresie art. 30 Konstytucji RP). Prawo karne powinno więc być humanitarne (w przeciwieństwie do okrucieństw prawa epok niewolnictwa i feudalizmu). Akcentuje to art. 3 k.k.

**funkcja gwaran-
cyjna**

Prawo karne pełni również **funkcję prewencyjno-wychowawczą**. Polega ona na tym, że prawo to nie ogranicza się do represjonowania sprawców czynów zabronionych, ale zwraca się **w przyszłość** – celem kary i innych środków karnych (zwłaszcza tzw. środków probacyjnych) jest zapobiegawcze i wychowawcze oddziaływanie na sprawcę, a także na ogół społeczeństwa, które zmierza do wzmocnienia motywacji do przestrzegania prawa.

**funkcja prewen-
cyjno-wycho-
wawcza**

funkcja sprawiedliwościowa

Kolejną funkcją prawa karnego jest **funkcja sprawiedliwościowa**. Prawo karne kształtuje społeczne poczucie sprawiedliwości, przewidując **adekwatną reakcję** na naruszenie lub zagrożenie dobra prawnego przez sprawcę czynu przestępnego. Stąd za jedną z podstawowych dyrektyw wymiaru kary lub środka karnego uznaje się ich **współmierność do winy sprawcy i szkodliwości społecznej jego czynu** (zob. art. 53 § 1 k.k.). Wyeksponowanie omawianej funkcji wiąże się z tym, że stosowanie prawa karnego odbywa się w ramach konstytucyjnej działalności sądów, zwanej wymiarem sprawiedliwości (zob. art. 175 Konstytucji RP).

funkcja kompensacyjna

Pod wpływem postulatów wiktymologii (od łac. *victima* – ofiara), która akcentuje potrzebę uwzględnienia przez prawo karne interesów ofiar przestępstw, przyjmuje się współcześnie, że prawo karne powinno pełnić także **funkcję kompensacyjną**. Prawo to uwzględnia obowiązek naprawienia szkody wyrządzonej pokrzywdzonemu przestępstwem. Obowiązek taki może być nałożony jako jeden z obowiązków w ramach środków probacyjnych (zob. art. 67 § 3 k.k., art. 159 § 1 k.k.w. w zw. z art. 72 § 2 k.k.) albo nawet jako samoistny środek kompensacyjny (art. 46 § 1 oraz art. 59 k.k.).

Wymienione wyżej funkcje prawa karnego są realizowane zarówno w procesie **stanowienia** norm prawa karnego, jak i ich **stosowania**. Ustawodawca, kryminalizując określone zachowanie pod groźbą kary, czyni przedmiotem zakazu dobro prawne (**funkcja ochronna**). Przez stanowienie zakazów pod groźbą kary określa on pewien standard postępowania (**funkcja afirmacyjno-motywacyjna**). Zadaniem ustawodawcy jest takie kształtowanie norm prawa karnego, aby spełniały one **wymóg dostatecznej określoności** (przepis ustawy musi wskazywać kryminalizowane zachowanie w taki sposób, aby możliwe było wyznaczenie jego granic; **funkcja gwarancyjna**). Stanowiąc normy prawa karnego, nie może on kierować się wyłącznie represją, lecz musi tak kształtować uregulowania karnoprawne, aby mogły przyczynić się do zredukowania przestępczości (racjonalizm norm prawa karnego; **funkcja prewencyjno-wychowawcza**). Jeżeli określone przepisy mieszczące się w obszarze prawa karnego nie przyczyniają się do redukcji przestępczości w danej sferze, może to kwestionować sens i potrzebę utrzymania takiego uregulowania w porządku prawnym. Sposób reakcji na czyn zabroniony określony przepisami prawa karnego musi stanowić proporcjonalną (adekwatną) reakcję na naruszenie dobra prawnego (**funkcja sprawiedliwościowa**). Ustawodawca nie ma pełnej swobody w kształtowaniu rozpiętości sankcji za popełnienie określonego czynu, granicę stanowi tutaj **zasada proporcjonalności**, określona w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. W przypadku stanowienia prawa karnego wszystkie wskazane funkcje są realizowane w sensie abstrakcyjnym, bez związku z konkretnym sprawcą kryminalizowanego czynu.

Wskazane funkcje muszą być realizowane również na płaszczyźnie **stosowania prawa karnego** w konkretnej sprawie. Zastosowanie normy prawa karnego w przypadku konkretnego sprawcy stanowi przejaw **ochrony dobra prawnego**, które on naruszył. Jest to również potwierdzenie pewnego **standardu postępowania** z dobrem prawnym, który ustanowił ustawodawca. Z funkcji gwarancyjnej prawa karnego wynika zakaz dokonywania **wykładni rozszerzającej** przepisów prawa karnego na niekorzyść sprawcy. Instrumenty prawnokarne stosowane w konkretnej sprawie powinny być tak ukształtowane, aby przeciwdziałać powrotowi tego samego sprawcy na drogę przestępstwa, aby uświadomić mu, że przestępstwo się nie opłaca, a sprawcę spotyka zasłużona kara. Reakcja na konkretny czyn musi być **sprawiedliwa**, albowiem tylko kary sprawiedliwe są w stanie wychowawczo oddziaływać na sprawcę. Kara zbyt łagodna lub zbyt surowa ma charakter demoralizujący. Wreszcie w procesie stosowania prawa karnego konieczne jest uwzględnienie **interesu pokrzywdzonego**, stąd też rolę organu procesowego jest ustalenie tego, kto jest pokrzywdzonym (zob. art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k., w którym podkreśla się również potrzebę uwzględnienia godności pokrzywdzonego), a nadto ochrona tego interesu w procesie karnym z urzędu (por. art. 46 § 1 k.k.).

4. Źródła prawa karnego

Źródłem prawa karnego w Polsce może być tylko **akt prawny rangi ustawowej**. Wynika to z art. 42 ust. 1 Konstytucji RP, którego uszczegółowieniem jest art. 1 § 1 k.k. stanowiący, że odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Takie unormowanie opiera się na przyjętej w nowożytnym prawie zasadzie *nullum crimen sine lege*. Z art. 42 ust. 1 Konstytucji RP da się wyprowadzić wniosek, że ustawa powinna określać zarówno **znamiona przedmiotowe**, jak i **podmiotowe czynu zabronionego**. Przepis stanowi bowiem o czynie zabronionym, a na czyn zabroniony składają się zarówno znamiona przedmiotowe, jak i podmiotowe. Taka konstatacja znajduje oparcie również w art. 2 Konstytucji RP, statuującym **zasadę demokratycznego państwa prawa**, z którą nie da się pogodzić regulacji karnoprawnej określającej jedynie obiektywne, przedmiotowe elementy zabronionego czynu, pozostawiając elementy subiektywne (psychiczne komponenty inkryminowanego zachowania) poza granicami zasady ustawowej określoności czynu zabronionego. Nie wydaje się, aby taki standard prawa karnego pozostawał w zgodzie z **zasadą humanitaryzmu** (art. 3 k.k.) oraz koniecznością **ochrony godności osoby ludzkiej** (art. 30 Konstytucji RP).

ustawa

Z zasady ustawowej określoności czynu zabronionego wypływa zakaz stosowania w prawie karnym **analogii**, która polega na pociąganiu do odpowiedzialności za uznany jako społecznie szkodliwy czyn wyraźnie nieunormowany w ustawie bądź na podstawie najbardziej zbliżonego przepisu (*analogia legis*), lub na podstawie wielu przepisów czy ogólnych zasad prawa (*analogia iuris*). Stosowanie analogii na niekorzyść sprawcy narusza **gwarancyjną funkcję prawa karnego**, z której wynika konieczność określenia znamion czynu zabronionego oraz kary w ustawie.

Mówiąc, że źródłem prawa karnego może być tylko ustawa, mamy obecnie na myśli jedynie ustawę uchwaloną przez parlament w trybie przewidzianym przez Konstytucję RP (ustawa *sensu stricto*). Akty prawne niższego rzędu (rozporządzenia, zarządzenia itp.) nie są źródłem prawa karnego, nie mogą one zawierać znamion czynu zabronionego, a także nie mogą określać kar. Rozporządzenia mogą natomiast „dopełniać” dyspozycje przepisów ustawy karnej, gdy mają one charakter blankietowy. Podstawowy kształt znamion musi znaleźć się jednak w ustawie i być tak określony, aby na jego podstawie możliwe było określenie granic kryminalizacji.

Przykład:

Przepis art. 231 k.k. penalizuje działanie na szkodę interesu publicznego lub prywatnego przez funkcjonariusza publicznego, który przekracza swe uprawnienia lub nie dopełnia ciążących na nim obowiązków. Te obowiązki i uprawnienia określają różnorodne przepisy dotyczące funkcjonariuszy publicznych, nie zawsze rangi ustawowej (por. art. 115 § 13 k.k.).

Zarządzenia nie są źródłem powszechnie obowiązującego prawa, mają one charakter wewnętrzny. Nie mogą być samoistnym źródłem prawa karnego. Nie można jednak wykluczyć tego, że uregulowania w nich zawarte będą uzupełniały znamiona zawarte w ustawie.

Z punktu widzenia kryterium umiejscowienia przepisów prawa karnego wyróżnia się tzw. **kodeksowe** oraz **pozakodeksowe prawo karne**. Źródłem kodeksowego prawa karnego jest ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1444 ze zm.). Przepisy prawa karnego mogą być również zawarte w ustawodawstwie szczególnym, poza Kodeksem karnym. W takim wypadku **przepisy części ogólnej Kodeksu karnego** stosuje się w przypadku pociągania do odpowiedzialności za czyny zabronione, określone w ustawodawstwie pozakodeksowym, chyba że wyraźnie wyłącza ono ich zastosowanie (art. 116 k.k.).

**umowy między-
narodowe**

Zgodnie z art. 91 Konstytucji RP ratyfikowane przez Prezydenta umowy międzynarodowe są częścią składową prawa polskiego, przy czym, jeżeli ich ratyfi-

kacja opiera się na **upoważnieniu ustawowym**, mają one moc ustawy, a nawet – w razie sprzeczności – pierwszeństwo przed ustawą zwykłą. Przepisy takich umów mogą przewidywać uregulowania natury prawnokarnej. W zależności od stopnia szczegółowości takiej regulacji, rzutującej na możliwość jej bezpośredniego stosowania, może ona wymagać implementacji do krajowego porządku prawnego w formie ustawy lub jest bezpośrednio stosowana.

Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej źródłem prawa karnego mogą być również akty unijne. Z dniem 1.12.2009 r. wszedł w życie traktat lizboński, który zniósł III filar Unii Europejskiej, w ramach którego była kształtowana unijna polityka karna. Problematyka bezpieczeństwa oraz współpracy sądowej w sprawach karnych należy teraz – co do zasady – bezpośrednio do kompetencji Unii. Obecnie również Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej posiada jurysdykcję w zakresie prawa karnego. Po wejściu w życie traktatu lizbońskiego instytucje Unii mogą stanowić regulacje prawnokarne w formie rozporządzeń, dyrektyw, decyzji, rekomendacji i opinii, jednakże nie jest dopuszczalne określanie czynów zabronionych i kar w rozporządzeniach Unii Europejskiej. Prawnokarne przepisy rozporządzenia Unii Europejskiej są bezpośrednio stosowane w państwach członkowskich i mają pierwszeństwo przed krajowymi porządkami prawnymi. Natomiast przepisy prawnokarne zawarte w decyzjach i dyrektywach wymagają implementacji do krajowych porządków prawnych, co wiąże się z koniecznością uchwalenia ustaw przez parlament Rzeczypospolitej Polskiej, które przenoszą lub uszczegóławiają problematykę prawnokarną zawartą w akcie implementowanym.

prawo unijne

Źródłem prawa karnego nie jest **orzecznictwo sądowe**. Może ono mieć jednak wpływ na kształt prawa karnego albo na sposób wykładni jego uregulowań. W tym zakresie wiodącą rolę odgrywa Trybunał Konstytucyjny, który jest władny stwierdzić niekonstytucyjność uregulowań prawnokarnych albo wskazać kierunek jego wykładni. Również Sąd Najwyższy przez swe orzecznictwo kształtuje sposób interpretacji przepisów prawa karnego. Orzeczenia jednego i drugiego organu mogą wpływać na kształt przyszłego ustawodawstwa – odpowiednio przez spowodowanie utraty mocy obowiązującej przepisu z powodu niezgodności z Konstytucją RP lub wskazanie usterek legislacyjnych albo luk w prawie karnym, które wymagają interwencji ustawodawcy.

Pytania kontrolne i problemowe

1. Jakie cechy szczególne posiada prawo karne?
2. Wskaż granice ingerencji prawa karnego w sferę praw i wolności człowieka.
3. Jaka jest relacja pomiędzy przepisami części ogólnej Kodeksu karnego a pozakodeksowym prawem karnym?
4. Jaka jest relacja przepisów Kodeksu karnego z 1997 r. do przepisów Kodeksu karnego skarbowego z 1999 r.?
5. Czy ustawodawca ma swobodę w stanowieniu norm prawa karnego?
6. Jaki jest stosunek prawa karnego wykonawczego do prawa karnego procesowego?
7. Co to są wyspecjalizowane dziedziny prawa karnego?
8. Jakie źródła prawa karnego wyróżniamy?
9. Jaka jest rola orzecznictwa sądowego na gruncie prawa karnego?

Rozdział II

BUDOWA I WYKŁADNIA PRZEPISÓW PRAWA KARNEGO

1. Budowa przepisów prawa karnego

Kodeks karny składa się z trzech części: **ogólnej, szczególnej i wojskowej**.

Część ogólna określa zasady odpowiedzialności za czyny zabronione, formy ich popełnienia, system kar i innych środków (w tym kompensacyjnych, związanych z poddaniem sprawcy próbie, zabezpieczających) oraz zasady ich wymierzania, wreszcie przedawnienie karalności, zatarcie skazania i zasady odpowiedzialności za przestępstwa popełnione za granicą. Są to więc swoiste „reguły odpowiedzialności” za poszczególne typy przestępstw określone zarówno w części szczególnej Kodeksu, jak i w innych ustawach (zob. art. 116 k.k.).

Część szczególna Kodeksu określa typy rodzajowe czynów zabronionych przez podanie zespołu ich ustawowych znamion (dyspozycja) oraz kar grożących za ich popełnienie (sankcja). Natomiast **część wojskowa** zawiera odmienności w zasadach odpowiedzialności i karach, które dotyczą żołnierzy (np. działanie na rozkaz, kara aresztu wojskowego), jak również typy przestępstw wojskowych (np. przestępstwa przeciwko zasadom dyscypliny wojskowej). Oznacza to, że w pozostałym zakresie do żołnierzy mają zastosowanie przepisy części ogólnej i części szczególnej Kodeksu karnego (art. 317 § 1 k.k.).

Struktura przepisów prawa karnego jest złożona. Inna jest budowa przepisów **części ogólnej**, a inna przepisów **części szczególnej**. Przepisy części ogólnej zawierają **definicje podstawowych pojęć i instytucji prawa karnego** (np. objaśnienie wyrażeń ustawowych – art. 115 k.k., określenie usiłowania, podżegania, pomocnictwa – art. 13 i art. 18 § 2 i 3 k.k.), dyrektywy stosowania prawa (np. dyrektywy dotyczące zasad wymiaru kary – art. 53 k.k., odpowiedzialności przy zmianie ustawodawstwa – art. 4 k.k.), jak również określają sytuacje,

z którymi wiążą się odpowiednie konsekwencje prawne (np. niepoczytalność – art. 31 § 1 k.k., obrona konieczna – art. 25 § 1 k.k., jako okoliczności uchylające odpowiedzialność karną). Natomiast przepisy **części szczególnej** mają dwuczłonową budowę. Składają się one z **dyspozycji** oraz **sankcji**. Wymaga podkreślenia, że właśnie budowa przepisów części szczególnej jest charakterystyczna dla prawa karnego.

dyspozycja **Dyspozycja** jest to określenie zespołu znamion, czyli cech charakteryzujących dany typ rodzajowy czynu zabronionego. Istnieją liczne podziały dyspozycji.

dyspozycje nazwowe i opisowe Ze względu na sposób określenia zabronionego zachowania się dyspozycje dzielimy na **nazwowe** i **opisowe**. Dyspozycja nazwowa ogranicza się do określeń zawierających nazwę przestępstwa.

Przykład:

„Kto kradnie z włamaniem” (art. 279 § 1 k.k.).

Dyspozycje **opisowe** dają opis danego czynu zabronionego, nie posługując się jego nazwą.

Przykład:

Przestępstwo kradzieży zgodnie z art. 278 § 1 k.k. polega na zaborze cudzej rzeczy ruchomej w celu przywłaszczenia. Przestępstwo oszustwa polega na wprowadzeniu w błąd, wyzyskaniu błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania i doprowadzeniu do niekorzystnego rozporządzenia mieniem, przy czym zachowanie sprawcy musi być zdeterminowane celem osiągnięcia korzyści majątkowej (art. 286 § 1 k.k.).

Jest oczywiste, że dyspozycje opisowe pełniej zakreślają sferę penalizacji, realizując wynikający z zasady *nullum crimen sine lege* postulat określoności ustawowej czynu zabronionego. Natomiast dyspozycje nazwowe, posługując się niezdefiniowanymi w ustawie pojęciami (np. „włamanie”), stwarzają szerokie pole do różnych interpretacji w doktrynie i orzecznictwie sądowym, stając się nierzadko źródłem problemów interpretacyjnych.

dyspozycje kazuistyczne i syntetyczne W ramach dyspozycji **opisowych** rozróżniamy dyspozycje **kazuistyczne** i **syntetyczne**. Dyspozycje kazuistyczne zawierają szczegółowy opis, zmierzający do wyczerpania wszystkich możliwych odmian zabronionego zachowania lub okoliczności oraz skutków tego zachowania. Dyspozycje syntetyczne w sposób zwięzły oddają istotę czynu zabronionego, w której mieszczą się różnorodne sytuacje, w tym różne rodzaje zachowań. Współczesne kodeksy z reguły posługują

się dyspozycjami syntetycznymi, które przeważają także w polskim Kodeksie karnym, aczkolwiek nie brak w nim również dyspozycji kazuistycznych.

Przykład:

Dyspozycje kazuistyczne odnajdujemy w art. 156 § 1 k.k., w którym zawarty jest szczegółowy opis przypadków ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, oraz art. 163 i 165 § 1 k.k., gdzie opisano zdarzenia powodujące niebezpieczeństwo powszechne dla życia, zdrowia lub mienia. Przykładem dyspozycji kazuistycznej jest także uregulowanie zawarte w art. 299 k.k. Dyspozycja syntetyczna znajduje się w art. 148 § 1 k.k.

Inny podział polega na rozróżnieniu **dyspozycji prostych i złożonych**. Dyspozycje proste zawierają tylko jeden zespół znamion, wyrażający jedną odmianę (typ) zabronionego zachowania, natomiast dyspozycje złożone – kilka takich zespołów, tworzących niekiedy kilka odmian przestępstwa.

**dyspozycje
proste i złożone**

Przykład:

Dyspozycje proste znajdują się np. w art. 148 § 1 k.k. (typ podstawowy zabójstwa), art. 189 § 1 k.k. (bezprawne pozbawienie człowieka wolności), art. 279 § 1 k.k. (kradzież z włamaniem).

Odmianą dyspozycji złożonej jest dyspozycja alternatywna, np. fałszerstwo dokumentu (art. 270 § 1 k.k.), które polega na podrobieniu lub przerobieniu dokumentu w celu użycia za autentyczny albo na użyciu takiego dokumentu w tym celu, choćby został przerobiony lub podrobiony przez kogoś innego.

Do dokonania przestępstwa opisanego w dyspozycji złożonej, alternatywnej wystarczy wypełnienie znamion jednej z alternatyw, ale wypełnienie obu alternatyw przez tę samą osobę i w tym samym celu też nie tworzy dwóch przestępstw, lecz jedno (zob. rozdział XI części I podręcznika).

Przykład:

Jeśli sprawca najpierw podrobi dokument, a następnie zacznie go używać jako autentycznego, to mimo że dopuścił się dwóch zachowań, odpowie co do zasady za jedno przestępstwo (art. 270 § 1 k.k.).

Ze względu na stopień kompletności określenia znamion zabronionego zachowania się dyspozycje dzielimy na **zupelne** i **niezupelne**. Dyspozycja zupełna w sposób samoistny i wyczerpujący ujmuje zespół znamion zabronionego zachowania się, natomiast **dyspozycja niezupelna** może mieć **charakter zależny** lub **blankietowy**. **Dyspozycja zależna** występuje wówczas, gdy ustalenie istoty zabronionego zachowania się jest uzależnione od zastosowania innych przepisów Kodeksu karnego, które tę dyspozycję „dopełniają”.

**dyspozycje
zupelne i niezupelne**

Przykład:

Stosowanie przepisów o przestępstwach funkcjonariuszy publicznych lub przeciwko funkcjonariuszom (zob. art. 222–223, 226–227, 231 k.k.) wymaga zastosowania art. 115 § 13 k.k., w którym opisano, kto w rozumieniu Kodeksu karnego jest funkcjonariuszem.

Jeżeli chodzi o **dyspozycję blankietową**, to nie zawiera ona pełnego opisu zabronionego zachowania się, lecz tylko ogólną „ramę”, której treść wypełniają przepisy innych aktów prawnych. Nie muszą to być ustawy, mogą to być również akty prawne rangi podstawowej. Ważne jednak jest to, aby akty prawne rangi podstawowej wypełniające prawnokarną normę blankietową były wydane na podstawie **przepisów ustawowych, przez organ do tego upoważniony i zgodnie z trybem przewidzianym w ustawie**. Domaga się tego zasada demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP). Próba wypełnienia dyspozycji blankietowej unormowaniem, które nie spełnia tych warunków, narusza zasadę *nullum crimen sine lege*.

Przykład:

Artykuł 152 § 1 k.k., który penalizuje przerywanie ciąży za zgodą kobiety, lecz wbrew warunkom ustawy, odsyłając do aktualnej regulacji zawartej w ustawie z 7.01.1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. poz. 78 ze zm.). Przykładem dyspozycji blankietowej jest również uregulowanie zawarte w art. 231 § 1 k.k., który wspomina o uprawnieniach i obowiązkach określonych w innych aktach prawnych niż Kodeks karny.

sankcja **Sankcja** jest to kara grożąca za czyn wypełniający znamiona określone w dyspozycji przepisu prawnokarnego. Istnieją różne podziały sankcji. Według typu sankcji można je podzielić na bezwzględnie nieoznaczone, bezwzględnie oznaczone, względnie nieoznaczone i względnie oznaczone.

sankcje bezwzględnie nieoznaczone **Sankcje bezwzględnie nieoznaczone** pozostawiały wyłącznie uznaniu sędziego określenie rodzaju i wysokości kary. Występowały one w arbitralnym prawie karnym i sądownictwie epoki feudalizmu, prowadząc do licznych nadużyć władzy. Z krytyki samowoli sądów epoki feudalizmu, przeprowadzonej przez czołowych myślicieli oświecenia, zwłaszcza w okresie rewolucji francuskiej (1789–1799), zrodził się postulat operowania przez ustawę sankcjami bezwzględnie oznaczonymi, gdyż sędzia ma być tylko „wykonawcą woli ustaw”.

sankcje bezwzględnie oznaczone **Sankcje bezwzględnie oznaczone** nie dają sędziemu żadnej możliwości wyboru, określając zarówno rodzaj, jak i wysokość kary za przestępstwo. W takim przypadku sędzia staje się jedynie „ustami ustawy”. Takie sankcje nie pozwalają

indywidualizować odpowiedzialności karnej, przez co należy rozumieć dostosowanie poziomu represji do stopnia winy i społecznej szkodliwości konkretnego czynu, a także do właściwości i warunków osobistych sprawcy. Uszczerbku doznaje wówczas funkcja indywidualnoprewencyjna prawa karnego, która wymaga się takiego ukształtowania reakcji prawnokarnej, aby wychować sprawcę i zapobiegać jego powrotowi na drogę przestępstwa.

Przykład:

Z sankcją bezwzględnie oznaczoną mieliśmy do czynienia na gruncie przepisu art. 148 § 2 k.k., po nowelizacji z 2005 r., w stosunku do sprawcy, który nie ukończył 18 lat (art. 54 k.k.). W takim przypadku jedyną karą, którą można było wymierzyć, było 25 lat pozbawienia wolności. W 2010 r., w wyniku kolejnej nowelizacji, przywrócono jednak karę alternatywną w wymiarze od 12 do 15 lat pozbawienia wolności.

Sankcje względnie nieoznaczone, polegające na wymierzaniu kary „od... do” lub „co najmniej”, nie są znane w prawie polskim. Sankcje takie występowały np. w ustawodawstwie niektórych stanów USA i były przedmiotem krytyki jako oddające zbyt wielką władzę organom wykonującym karę.

**sankcje
względnie
nieoznaczone**

Współczesne prawo karne posługuje się – w zasadzie – **sankcjami względnie oznaczonymi**. Sankcje takie zawiera też obowiązujące ustawodawstwo polskie; wskazują one granice grożącej kary, w ramach których sąd wymierza karę ściśle oznaczoną. Należy dodać, że sankcja może wskazywać zarówno minimum, jak i maksimum grożącej kary (np. art. 158 § 2 i 3 k.k.) albo może podawać tylko maksimum (np. art. 158 § 1 k.k.) lub tylko minimum (np. art. 280 § 2 k.k.). W takich wypadkach „dopełnieniem” sankcji jest przepis określający ustawowy wymiar danego rodzaju kary, np. pozbawienia wolności (art. 37 k.k.) i ograniczenia wolności (art. 34 § 1 k.k.). Przyjęcie systemu sankcji względnie oznaczonych wiąże się z oparciem sądowego wymiaru kary na zasadzie „swobody w granicach ustawy” (art. 53 § 1 k.k.).

**sankcje
względnie
oznaczone**

Jeżeli sankcja operuje jednym rodzajem grożącej kary, to mówimy wówczas o sankcji prostej (jednorodziejowej).

sankcja prosta

Natomiast w wypadku gdy sankcja przewiduje dwa lub więcej rodzajów kary, mamy do czynienia z typem sankcji złożonej (wielorodziejowej). W obowiązującym Kodeksie karnym sankcje takie mają zawsze **charakter alternatywny**, tzn. operują karą grzywny, ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności, przy czym sąd orzekający musi dokonać wyboru rodzaju kary i określić jej wysokość (zob. np. art. 206, 208, art. 278 § 3, art. 284 § 3 k.k.). Warto dodać, że z podstawą sankcji złożonej nie mamy do czynienia w przypadku określo-

sankcja złożona

nym w art. 37a k.k., który przewiduje możliwość wymierzenia, zamiast kary pozbawienia wolności, kary wolnościowej w postaci grzywny lub ograniczenia wolności, o której mowa w art. 34 § 1a pkt 1 lub 4. Innymi słowy, uregulowanie to nie przekształca sankcji prostej, sprowadzającej się do kary pozbawienia wolności do lat 8, w sankcję złożoną. Z sankcją złożoną mamy bowiem do czynienia wówczas, gdy ustawa w przepisie typizującym czyn zabroniony przewiduje **równolegle kilka kar za dane przestępstwo na zasadzie alternatywy lub kumulacji**, podczas gdy rzeczona regulacja pozwala wymierzyć karę wolnościową **w miejsce kary izolacyjnej**. Kara wolnościowa może zatem zastąpić w tym przypadku karę pozbawienia wolności. W ustawach szczególnych występują **sankcje kumulatywne**, operujące grzywną i pozbawieniem wolności.

Należy tu podkreślić, że podział sankcji karnych następuje z uwagi na grożące kary, nie obejmuje zaś środków karnych i kompensacyjnych, które są orzekane na podstawie odrębnych przepisów części ogólnej lub części szczególnej Kodeksu karnego (zob. art. 40–48, 56, art. 212 § 3, art. 290 § 2, art. 293 § 2, art. 316 k.k.).

norma sankcjonowana i sankcjonująca

Od pojęcia sankcji należy odróżnić pojęcie **normy sankcjonowanej i sankcjonującej**. Norma sankcjonowana jest wyrażona w dyspozycji określającej zachowanie sprawcy oraz jego okoliczności modalne, których realizacja może powodować określone przez prawo karne konsekwencje prawne. Konsekwencje te określa norma sankcjonująca. W obszarze prawa karnego dominują normy sankcjonujące, a więc przewidujące określone prawnokarne konsekwencje zachowania sprawcy, naruszającego normę sankcjonowaną, która ulokowana jest zazwyczaj w obszarze innej gałęzi prawa. Można jednak wskazać w ramach prawa karnego również normy sankcjonowane i powiązane z nimi normy sankcjonujące.

Przykład:

W art. 288 § 1 k.k. ustawodawca przewidział normę sankcjonującą, której treścią jest karalność umyślnego niszczenia rzeczy. Odpowiadająca tej normie norma sankcjonowana znajduje umocowanie w art. 415 k.c., z którego wynika zakaz niszczenia cudzych rzeczy i obowiązek naprawienia wynikającej stąd szkody. Natomiast art. 270 § 3 w zw. z art. 16 § 1 k.k. jest źródłem normy sankcjonowanej, której treścią jest zakaz podejmowania czynności przygotowawczych w celu fałszowania dokumentów. Nie znajdziemy w innych gałęziach prawa przepisu zabraniającego podejmowania takich czynności. Normy prawa karnego są tutaj pierwotnym źródłem takiego zakazu. Z przepisu tego wynika także norma sankcjonująca, której treścią jest kara za podjęcie takich czynności.

2. Wykładnia przepisów prawa karnego

Wykładnia przepisów prawnych, czyli ustalanie ich treści i zakresu obowiązywania, ma podstawowe znaczenie w procesie **stosowania prawa**. Metody wykładni przepisów prawa karnego można dzielić według różnych kryteriów.

Przed wszystkim należy zwrócić uwagę na **podmiot dokonujący wykładni** i związany z tym stopień jej „mocy wiążącej”. Wyróżnia się tu wykładnię autentyczną, sądową i naukową.

Wykładnia autentyczna polega na wiążącym wyjaśnieniu **w samej ustawie** karnej pojęć przez nią używanych. Wykładni tej jest poświęcony specjalny rozdział Kodeksu karnego (rozdział XIV „Objaśnienie wyrażeń ustawowych”), w którym ustawodawca wyjaśnia określone pojęcia prawne (art. 115 § 1–24 k.k.). Należy dodać, że wykładnię autentyczną znajdujemy również i w innych przepisach Kodeksu. Można tu wskazać przykładowo na art. 7 k.k., wyjaśniający pojęcie zbrodni i występku, oraz art. 9 k.k., w którym zostały określone formy umyślnego i nieumyślnego popełnienia czynu zabronionego.

**wykładnia
autentyczna**

Szczególny walor wykładni autentycznej polega na tym, że ma ona charakter **powszechnie obowiązujący**, nie dopuszcza nadawania innego znaczenia w drodze innych rodzajów wykładni nazwom wyjaśnionym w ustawie (definicje ustawowe).

Moc **powszechnie obowiązującą** ma również wykładnia prawa dokonywana przez **Trybunał Konstytucyjny** (art. 190 ust. 1 Konstytucji RP), aczkolwiek należy przyjąć, że również do niej odnosi się generalna zasada zakazu wypełniania luk w prawie na niekorzyść oskarżonego o popełnienie przestępstwa. Rola Trybunału Konstytucyjnego polega przede wszystkim na orzekaniu o zgodności lub niezgodności przepisów prawa z Konstytucją RP (wykładnia konstytucyjna) i w tym zakresie nie podlega ona żadnym ograniczeniom. Warto dodać, że stwierdzenie niekonstytucyjności określonego przepisu prawnokarnego przez Trybunał Konstytucyjny może mieć charakter prawnokształtujący, wszak wpływa na zakres kryminalizacji określonych zachowań zabronionych pod groźbą kary.

W praktyce stosowania prawa największą rolę odgrywa **wykładnia sądowa**. Szczególne znaczenie ma tu wykładnia dokonywana przez Sąd Najwyższy, którego zadaniem jest kształtowanie jednolitej praktyki w stosowaniu prawa przez sądy. Oprócz rozstrzygania kasacji od prawomocnych orzeczeń sądowych, Sąd Najwyższy podejmuje uchwały, które właśnie mają największe znaczenie dla wykładni prawa. Uchwały te mogą być w szczególności podejmowane

**wykładnia
sądowa**

w odpowiedzi na pytania prawne kierowane do Sądu Najwyższego przez **sądy odwoławcze** (tj. sądy drugiej instancji), jeżeli przy rozpoznawaniu środków odwoławczych natrafiają na zagadnienie wymagające zasadniczej wykładni (art. 441 k.p.k.). Zapatrywania prawne zawarte w tych uchwałach wiążą sądy niższe, ale **tylko w tej konkretnej sprawie**. Jeśli Sąd Najwyższy, orzekający w składzie siedmiu sędziów, zdecyduje się nadać uchwale moc zasady prawnej (art. 87 § 1 ustawy z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym, Dz.U. z 2021 r. poz. 154 ze zm.), to orzeczenie takie wiąże ten sąd również w innych sprawach, nie wiąże natomiast sądów powszechnych, które są niezawisłe. Uchwała pełnego składu Sądu Najwyższego, połączonych izb lub całej izby (w sprawach karnych Izby Karnej), z chwilą podjęcia, uzyskuje **moc zasady prawnej**. Nie ulega wątpliwości, że znaczenie orzecznictwa Sądu Najwyższego, niezależnie od tego, czy ma ono rangę zasady prawnej czy nie, jest bardzo szerokie, gdyż wszystkie sądy w swoim orzecznictwie kierują się wykładnią Sądu Najwyższego z uwagi na jego autorytet. Nie można jednak wykluczyć sytuacji, w której sądy powszechne będą wykładały określony przepis ustawy karnej w sposób odmienny od interpretacji zaproponowanej w orzecznictwie Sądu Najwyższego.

wykładnia naukowa Jeżeli chodzi o wykładnię naukową, to wprawdzie nie wiąże ona sądów i innych organów stosujących prawo, jednak wywiera wpływ na kierunek orzecznictwa z uwagi na autorytet opracowań naukowych. W szczególności należy tu wskazać na komentarze do kodeksów, przeglądy orzecznictwa i glosy stanowiące komentarz do konkretnych orzeczeń.

Z uwagi na **sposób wykładni** należy wskazać na wykładnię językową, logiczną, celowościową, historyczną, systemową i porównawczą.

wykładnia językowa Największe znaczenie ma **wykładnia językowa (semantyczna, gramatyczna)**, polegająca na wyjaśnianiu treści wyrażen użytych w ustawie na podstawie znaczenia, jakie nadaje się im w powszechnym języku polskim. Ustawa bowiem, adresowana do ogółu obywateli, posługuje się w zasadzie wyrażeniami języka polskiego w ich zwykłym znaczeniu. Niekiedy wprowadza odmienne znaczenie używanych wyrazów (język prawny), gdy jest to niezbędne do właściwego i operatywnego stosowania prawa. Jednak i tutaj musi się liczyć z powszechną praktyką językową, aby nie wprowadzać zamętu pojęciowego.

wykładnia logiczna Często bywa tak, że dla wyjaśnienia treści przepisów, tj. ustalenia normy prawnej, jaka w danym wypadku powinna być zastosowana, nie jest wystarczające użycie wykładni językowej. W takich sytuacjach posługujemy się specyficznymi regułami **logiki formalnej**, a w szczególności metodami wnioskowania logiki prawniczej. Ich zastosowanie pozwala na wyodrębnienie **wykładni logicznej**.

Operuje ona określonymi schematami wnioskowania, wśród których najistotniejsze są:

1) wnioskowanie **a maiori ad minus** (**dedukcyjne**, z większego na mniejsze; jeżeli ustawa zezwala na czynienie więcej, tym bardziej zezwala na czynienie mniej);

Przykład:

Jeżeli w świetle art. 1 § 2 k.k. przestępność czynu uchyla znikomy stopień jego społecznej szkodliwości, to tym bardziej uchyla ją zupełny brak takiej szkodliwości.

2) wnioskowanie **a minori ad maius** (**indukcyjne**; z mniejszego na większe; jeżeli ustawa zabrania czynienia mniej, tym bardziej zabrania czynienia więcej);

Przykład:

Jeżeli karalne jest zatajanie dowodów niewinności innej osoby (art. 236 § 1 k.k.), to tym bardziej karalne będzie zniszczenie takich dowodów.

3) wnioskowanie **a contrario** (z przeciwieństwa pojęć).

Przykład:

Jeżeli zgodnie z art. 209 § 1 k.k. karalne jest niewypłacenie trzech okresowych świadczeń alimentacyjnych, zasądzonych w wyroku, to nie będzie przestępstwem czyn polegający na zwłoce w uiszczeniu dwóch świadczeń okresowych.

Jeżeli zastosowanie metod wykładni językowej i logicznej nie daje jednoznacznych wyników w procesie ustalenia normy prawnej, którą należy zastosować do danego wypadku, to w takiej sytuacji trzeba sięgnąć do innych metod wykładni. Duże znaczenie ma tu **wykładnia celowościowa (teleologiczna)**, zmierzająca do wyjaśnienia sensu przepisu przez ustalenie celu, jaki chciał osiągnąć ustawodawca za jego pomocą. Pomocne mogą być w tym motywy ustawodawcze zawarte w projekcie danej ustawy, protokoły z posiedzeń zespołu czy komisji, która ten projekt opracowała, itp.

wykładnia teleologiczna

Do podstawowych metod należy również **wykładnia systemowa**, która poszukuje wyjaśnienia treści przepisu na podstawie jego miejsca i funkcji w systemie prawa karnego.

wykładnia systemowa

Kolejna z metod – **wykładnia historyczna** – ma już wyraźnie znaczenie pomocnicze, pozwala ona na lepsze wyjaśnienie treści przepisu lub instytucji przez prześledzenie genezy i ewolucji w unormowaniu prawnym danej kwestii.

Istnieje wreszcie **wykładnia prawnoporównawcza**, która opiera się na porównaniu danego przepisu lub instytucji z analogicznymi unormowaniami w innych systemach prawnych. Prowadzi to często do postulatów zmierzających do doskonalenia lub zmian istniejącego unormowania.

Wśród metod wykładni pierwszorzędne znaczenie ma wykładnia językowa (gramatyczna), która powinna znaleźć potwierdzenie w pozostałych metodach wykładni. Odstąpienie od wyników wykładni gramatycznej jest dopuszczalne tylko wyjątkowo, gdy prowadzi ona *ad absurdum*, a wyniki zastosowania innych metod interpretacji racjonalizują zakres unormowania.

Pytania kontrolne i problemowe

1. Z jakich części składa się Kodeks karny z 1997 r.?
2. Jaki jest zakres zastosowania przepisów części ogólnej Kodeksu karnego z 1997 r.?
3. Jakie są rodzaje wykładni przepisów prawa karnego z uwagi na podmiot?
4. Jakie są rodzaje wykładni przepisów prawa karnego z uwagi na sposób interpretacji?
5. Jaka jest hierarchia metod wykładni przepisów prawa karnego?
6. Wskaż i omów rodzaje dyspozycji. Podaj przykłady.
7. Jakie znasz rodzaje sankcji?
8. Czym różni się norma sankcjonowana od normy sankcjonującej?
9. Jakie znaczenie ma orzecznictwo Sądu Najwyższego i Trybunału Konstytucyjnego w obszarze prawa karnego?

Rozdział III

ZASADY OBOWIĄZYWANIA USTAWY KARNEJ

1. Zakres obowiązywania ustawy karnej

1.1. Temporalny zakres obowiązywania ustawy karnej

Temporalny zakres obowiązywania ustawy karnej można ustalić po uprzednim wyjaśnieniu pojęcia **czasu popełnienia czynu zabronionego**. Chodzi bowiem o stwierdzenie, czy czyn był zabroniony przez ustawę karną obowiązującą w czasie jego popełnienia, a także o to, którą ustawę karną zastosować, jeżeli nastąpiła zmiana ustawodawstwa.

Zgodnie z art. 6 § 1 k.k. czyn zabroniony uważa się za popełniony w czasie, w którym sprawca działał lub zaniechał działania, do którego był obowiązany. Z uregulowania tego wynika, że z punktu widzenia czasu popełnienia czynu zabronionego **nie ma znaczenia moment nastąpienia skutku należącego do znamion takiego czynu**.

**czas popełnienia
czynu zabronio-
nego**

Nie stanowi wyjątku od omawianej zasady przepis art. 101 § 3 k.k., który w odniesieniu do **przedawnienia karalności przestępstw materialnych**, tj. takich, do których znamion należy określony przez ustawę skutek, stanowi, że „bieg przedawnienia rozpoczyna się od czasu, gdy skutek nastąpił”.

Przykład:

Jeśli sprawca w zamiarze pozbawienia życia człowieka podaje mu truciznę w dniu 13.05.2011 r., a ofiara umiera dopiero 20.05.2011 r., to za czas popełnienia zabójstwa należy uznać dzień 13.05.2011 r., albowiem w tym dniu sprawca realizował czynność czasownikową określoną w art. 148 § 1 k.k. (zabija). Bieg terminu przedawnienia zabójstwa rozpocznie się 20.05.2011 r., a nie 13.05.2011 r., ponieważ w tym dniu nastąpił skutek należący do znamion tej zbrodni.

czyn ciągły

Ustalanie czasu popełnienia przestępstwa, mimo jednoznaczności wskazanej wyżej reguły, nasuwa w praktyce wątpliwości interpretacyjne związane z nietypowymi formami czynu zabronionego. Dotyczy to w szczególności sytuacji, gdy działanie sprawcy rozciąga się na dłuższy okres. Chodzi tutaj o konstrukcję **przestępstwa ciągłego, wieloczynowego oraz trwałego**. W tych wypadkach za czas popełnienia czynu zabronionego należy uznać **okres, w którym dochodziło do powtarzanych przez sprawcę zamachów na określone dobra prawne** (czyn ciągły – art. 12 k.k., przestępstwo znęcania się – art. 207 k.k.), albo **czas, w którym utrzymywany był przez sprawcę określony stan bezprawia** (przestępstwo trwałe, np. art. 189 § 1 k.k.). Natomiast skutki prawne (w szczególności w zakresie przedawnienia) określa się na moment końcowy tego okresu. Oznacza to, że podstawą pociągania do odpowiedzialności karnej mogą być tylko te zachowania albo taki okres, w którym obowiązywała ustawa stanowiąca podstawę takiej odpowiedzialności.

Przykład:

Jan W. w okresie od 1.09.2013 r. do 30.09.2013 r. dopuścił się w odstępach tygodniowych czterech kradzieży z włamaniem (art. 12 w zw. z art. 279 § 1 k.k.). Sprawca działał ze z góry powziętym zamiarem. W tej sytuacji termin przedawnienia będzie liczony od 30.09.2013 r. Gdyby sprawca w chwili podjęcia pierwszego zachowania, tj. 1.09.2013 r., był niepoczytalny (art. 31 § 1 k.k.), a następnie poczytalność odzyskał, zachowanie to należałoby wyłączyć z opisu czynu, nie może ono bowiem stanowić podstawy odpowiedzialności (art. 31 § 1 k.k.). W takiej sytuacji czyn ciągły (art. 12 k.k.), który należałoby przypisać Janowi W., obejmowałby bezpośrednio następne zachowanie po tym, którego sprawca dopuścił się 1.09.2013 r., i wszystkie pozostałe zachowania do 30.09.2013 r.

Trzeba mieć jednak świadomość tego, że takie rozwiązanie, dominujące zresztą w doktrynie prawa karnego, nie do końca ma umocowanie w treści przepisu art. 6 § 1 k.k. Czyn ciągły polega na tym, że sprawca ze z góry powziętym zamiarem dopuszcza się kilku zachowań w krótkich odstępach czasu. W owych krótkich odstępach czasu brak zachowania sprawcy, a więc trudno je również postrzegać jako czas popełnienia czynu ciągłego. Podobnie rzecz się ma w przypadku przestępstwa wieloczynowego. Z kolei przy przestępstwie trwałym z działaniem lub zaniechaniem mamy do czynienia w chwili stwarzania stanu bezprawia, a nie w czasie, gdy ten stan bezprawia trwa (obowiązek uchylenia takiego stanu bezprawia spoczywa jedynie na podmiotach kwalifikowanych, których zadaniem jest czuwanie nad tym, aby do takich stanów nie dochodziło, np. Policji).

Pewne problemy może rodzić określenie końcowego momentu czynu ciągłego (art. 12 k.k.) lub przestępstwa wieloczynowego w przypadku gdy nie sposób ustalić dokładnej daty popełnienia ostatniego z zachowań.

Przykład:

Dariusz G. dopuścił się w okresie od 12.01.2014 r. do maja 2014 r. dwunastu kradzieży z włamaniem. Nie jest możliwe wskazanie, w którym momencie sprawca dokonał ostatniego zachowania. Jest to istotne z uwagi zwłaszcza na określenie początku biegu przedawnienia.

W przedstawionym przypadku możliwe jest przyjęcie rozwiązania, zgodnie z którym skutek w postaci rozpoczęcia biegu przedawnienia nastąpi w ostatnim dniu miesiąca, w którym sprawca dopuścił się ostatniego zachowania składającego się na czyn ciągły (art. 12 k.k.) lub przestępstwo wieloczynowe. Może być ono jednak oceniane jako niekorzystne dla sprawcy, wszak bieg ten rozpocznie się później, a tym samym przedawnienie karalności nastąpi później. Wydaje się, że korzystniejsze jest w takich przypadkach ustalenie momentu popełnienia ostatniego z zachowań najwcześniej, a więc albo na pierwszy dzień, albo na 15 dzień miesiąca, w zależności od tego, czy zostanie ustalone, że sprawca dopuścił się tego zachowania w pierwszej czy też w drugiej połowie miesiąca. Jeśli i ta okoliczność nie zostanie ustalona, wydaje się, że za datę, od której należy liczyć bieg terminu przedawnienia karalności, trzeba przyjąć pierwszy dzień miesiąca.

Gdy chodzi o **przestępstwa z zaniechania**, za czas ich popełnienia przyjmujemy ostatni moment, w którym sprawca mógł zrealizować ciążący na nim obowiązek. Innymi słowy, jest to chwila bezpośrednio poprzedzająca moment, w którym zadośćuczynienie obowiązkowi stało się już niemożliwe.

Temporalny zakres zastosowania ustawy karnej wyznaczają **moment wejścia jej w życie i chwila utraty mocy obowiązującej**.

Ustawa karna może sama określać datę wejścia w życie, z tym że nie może to być data wcześniejsza od daty jej ogłoszenia w Dzienniku Ustaw (naruszenie zakazu *lex retro non agit*). Okres między ogłoszeniem ustawy a jej wejściem w życie nosi nazwę *vacatio legis*. Ma on umożliwić społeczeństwu zapoznanie się z treścią ustawy, organom ścigania i wymiaru sprawiedliwości zaś – przygotowanie się do właściwego jej stosowania.

vacatio legis

Przykład:

Ustawą z 25.02.2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny dodano do Kodeksu karnego przepis art. 190a penalizujący uporczywe nękanie innej osoby. Ustawa ta przewiduje, że przepis ten wejdzie w życie po upływie 2 miesięcy od dnia ogłosze-

nia. Została ona ogłoszona w Dzienniku Ustaw z 5.04.2011 r., co oznacza, że uregulowanie to zaczęło obowiązywać od 6.06.2011 r. Jak nietrudno zauważyć, dzień ogłoszenia wlicza się do biegu tego terminu, wszak ustawa stanowi o 2 miesiącach od dnia ogłoszenia.

Jeżeli chodzi o ustanie mocy obowiązującej ustawy, to może ono nastąpić w wyniku uchylecia (derogacji) przez późniejszą ustawę bądź *expressis verbis*, bądź przez formułę o uchyleniu poprzednich przepisów w kwestiach uregulowanych przez nową ustawę. Należy zauważyć, że przepisy wprowadzające Kodeks karny posługują się obydwoma metodami (zob. art. 2–7 i 10 p.w.k.k.). Istnieją również ustawy **czasowe (epizodyczne)**, które same określają z góry datę początkową i końcową ich obowiązywania.

Możliwa jest także utrata mocy obowiązującej ustawy wskutek orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego. Zgodnie z przepisem art. 190 ust. 1 Konstytucji RP orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego mają **moc powszechnie obowiązującą i są ostateczne**. Wchodzą one w życie z dniem ogłoszenia, chyba że Trybunał Konstytucyjny określi późniejszy moment utraty mocy obowiązującej niekonstytucyjnych przepisów.

zasada *lex retro non agit*

Podstawową zasadą określającą temporalny zakres zastosowania ustawy karnej jest zasada *lex criminalis retro non agit*. Wypowiadają ją wprost akty prawa międzynarodowego, w tym art. 15 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. poz. 167) oraz art. 7 EKPC, ratyfikowane przez Polskę. Również Konstytucja RP w art. 42 ust. 1 statuuje tę zasadę, a jej uszczegółowienie znajdujemy w art. 1 § 1 k.k., zgodnie z którym odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuszcza się czynu zabronionego **przez ustawę karną obowiązującą w czasie jego popełnienia**. Nikt nie może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej za czyn popełniony przed wejściem w życie ustawy karnej, która zabrania go pod groźbą kary. Oznacza to, że ustawa karna może działać tylko **na przyszłość**. Nie można zatem pociągać do odpowiedzialności karnej za czyn stypizowany w ustawie, jeśli został on popełniony nawet po jej uchwaleniu, ale przed wejściem w życie, a także wówczas, gdy popełniono go w okresie *vacatio legis*. Jeśli fragment czynu popełniono przed wejściem i po wejściu w życie ustawy kryminalizującej go, wówczas podstawą odpowiedzialności karnej może być tylko ten fragment czynu, który został popełniony po wejściu jej w życie.

1.2. Zasady obowiązywania ustawy karnej co do miejsca

Ustalenie terytorialnego zakresu zastosowania ustawy karnej musi być poprzedzone wyjaśnieniem pojęcia **miejsca popełnienia czynu zabronionego**.

Prawo karne przyjmuje tu **tzw. teorię wszędobylstwa**, według której przestępstwo może być popełnione w różnych miejscach.

miejsce popełnienia przestępstwa

Zgodnie z art. 6 § 2 k.k. czyn zabroniony uważa się za popełniony w miejscu:

- 1) gdzie sprawca działał lub zaniechał działania, do którego był obowiązany;
- 2) gdzie skutek należący do znamion nastąpił (chodzi o dokonane przestępstwo skutkowe);
- 3) gdzie skutek miał nastąpić według zamiaru sprawcy (usiłowany czyn zabroniony o charakterze skutkowym; ten przypadek znajduje zastosowanie jedynie w wypadku czynów o charakterze umyślnym).

Przykład:

Sprawca podaje pokrzywdzonej truciznę w Gdańsku, licząc na to, że umrze ona, zanim dojedzie pociągiem do Torunia. Pokrzywdzona wsiada do pociągu i umiera w Bydgoszczy. Miejscami popełnienia przestępstwa są Gdańsk, Bydgoszcz i Toruń.

Instytucja miejsca popełnienia czynu ma znaczenie dla ustalenia tego, czy przestępstwo zostało popełnione na terytorium państwa polskiego, czy za granicą, czy jego sprawca podlega jurysdykcji polskiej, czy też nie. Miejsce popełnienia przestępstwa rozstrzyga również o właściwości miejscowej sądu (art. 31 § 1 k.p.k.).

O przestrzennym zakresie zastosowania ustawy karnej decyduje zasada terytorialności, która wynika wprost z suwerennej władzy państwa na jego terytorium. Została ona wyrażona w art. 5 k.k., który stanowi, że ustawę karną polską stosuje się do sprawcy, który popełnił czyn zabroniony **na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, jak również na polskim statku wodnym lub powietrznym**. Wyjątki może przewidywać umowa międzynarodowa, której stroną jest Rzeczpospolita Polska. Z uregulowania tego wynika, że **niezależnie od obywatelstwa**, polskiej jurysdykcji podlega sprawca popełniający przestępstwo na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub polskim statku wodnym lub powietrznym. Zasada ta obejmuje również **bezpaństwowców**.

zasada terytorialności

Z punktu widzenia omawianej zasady istotne znaczenie ma pojęcie terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Określa je ustawa z 12.10.1990 r. o ochronie granicy

terytorium Rzeczypospolitej Polskiej